

”کہانی اک ماں دی“ تے زاہد حسن دی کلا

Abstract:

"Kahani ikk Maa Di" is Zahid Hassan's fifth novel in which he chose a female lead and threw light on the socio-cultural structure of our society towards a widow. She apparently owns everything a woman in our society can aspire to i.e. lands, wealth and impressive looks but the only thing she lacks is the protection of a man and the security he provides. It also throws light on the women's strong character which as a mother they have to portray in the absence of her spouse. This paper intends to study this societal phenomena in depth. It aims to probe into gender discrimination and its effects at larg

Keywords: Zahid Hassan, Punjabi novel, socio-cultural, societal, gender discrimination.

.....

”کہانی اک ماں دی“ زاہد حسن دی پنجابی ناول دے کھیتز وچ پنجویں رچنا اے۔ لیکھک نے ایس ناول نوں اپنی جمن بھونیں وستی رحمن (جھوک پیرا کورائی) تے لاہور شہر دے ناویں لایا اے۔ لکھاری دی اپنی حیاتی دا چوکھا عرصا ایہناں دوہاں تھاواں تے ای بیتیا اے تے اوس دا بھرواں وکھالا ایس ناول دی کہانی وچ وی شامل اے؛ جہڑی جھوک پیرا کورائی توں ٹر کے لاہور شہر دے گلی محلیاں، ہسپتالاں، ادبی پیٹھکاں تے چائے خانیاں تک پسری ہوئی اے۔

زاہد حسن لکھتاں اپنے معیاری اسلوب تے اچرج ڈھنگ پاروں پنجابی ساہت دا اجوکا

مومنہ مہاندرا نثار کے پیش کردیاں نہیں۔ اوہدیاں ہن تک دیاں رچناواں دی تعداد گھٹ ودھ پندرہاں دے لگ بھگ بندی اے جیہناں تے لکھاری نوں عالمی پدھر دے ڈاھاں پُرسکار توں لے کے اکادمی ادبیات دے وارث شاہ ایوارڈ تیک خبرے کئے انعام مل چکے نہیں۔

”کہانی اک ماں دی“ اوس دی اجوکی نوں لکھت اے۔ جویں کہ ایس ناول دے ناں توں ای ظاہر ہوندا پیا اے کہ ایہہ اک پنجابن ماں دے جیون دی آتم کتھا اے۔ پنجاب و اسی کسے وی سوانی دی زندگی کہڑیاں کہڑیاں مشکلاں دا شکار ہوندی اے؟ اوہنوں اپنا جیون گزارن لئی کجج دے حالات نال واہ پیندا اے؟ زرعی رہتل نال جڑی ہوئی کسے وی بیوہ ترمیت دیاں روز وار دیاں رُجھاں وچ کئی کئی مشاغل، کم کار آتے مسائل اوہدا ہتھ وٹاندے نیں؟ پنجاب دے پنڈاں تھواواں وچلے کامے میل دیاں زنانیاں گھر وکی ذمے واریاں دی گڈ دھرون توں دکھ کھیتاں وچ بڈ بھنوں محنت کر رہے کساناں دے موڈھے نال موڈھا جوڑ کے کئی کئی کم کار کردیاں نیں؟ کھیتاں وچ کم کر رہے مرداں لئی بھتالے جاون توں دکھ اوہناں دے مال ڈنگراں دے چارا کٹن توں لے کے ہو ر کئی کئی گندیاں تئب دیاں نیں؟ ایس سبھ کا سہ دا چانن قاری نوں ایس ناول نوں پڑھدیاں ہو یاں سبج سبھائیں ہو ای جاندا اے۔ پر ایس ناول دے اسلوب، بولی تے ایس وچلے پاتراں دی نفسیات بارے کسے قسم دی پرکھ پڑچول توں پہلاں سانوں اوہ ساری کہانی اپنے پڑھن والیاں ساہویں رکھنی پوے گی جہدے تے ایس کتھا وچلا ناولی برتانت (بیانیا) مشتمل اے۔

ناول کار نے اپنی ایس کتھا نوں 09 دکھ دکھ خانیاں وچ وٹڈیا اے جیہناں دے سرنوایں اوس پنجابی لوک گیتاں دیاں مختلف شعری تنکاں راہیں درشاوون دا سوہنا آہر کیتا اے۔ انج ناول کار دی پنجابی کلاسیک نال پکیری جوت دی دس تے پیندی ای اے، اوہدے نال نال پنجابی شاعری دے صدیاں پرانے امیر سرمائے دی دن سونتا آتے نوکلکتا دے کئی کچھ وی نمایاں ہوندے نیں۔

”گلیاں نیں ہوئیاں بھیریاں، مینوں آنگن ہو یا پردیس“ ایس ناول دا پہلا باب اے جہدا مڈھ کتھا وچک دے مونو لاگ راہیں پڑھن والیاں دا سواگت کجھ ایسراں کردا اے:

”گھر جہندیاں کندھاں دے کھر پڑتیاں ہوائیں لے اڈیاں تے جہندیاں

اٹاں دا روغن ہولی ہولی انج ڈگدا ہے جویں دینہ نکلن مگروں کول دے
پتراں توں تریں۔“ (1)

”کہانی اک ماں دی“ ناں دے ایس ناول دی کتھالی دا آغاز ایہناں اکھراں راہیں
اوس گھر دے بیان توں بچھدا اے جتھے ناول دے مرکزی کردار دی حیاتی دے اخیری دن
بیٹے..... پیڑ، دکھ اُتے تکلیف نال پُرچے دینہ؛ کینسر دے جان لیوا مرض نال جھوجھدیاں تے
موت دی اڈیک وچ لنگھدیاں کدے نہ منگن والیاں گھڑیاں۔ روز بروز کچی مٹی وانگ بھر دی تے
اکھاں دا چائن تباہ کردی ہوئی زندگی ایس ناول دا بنیادی موضوع اے۔ لکھاری نے اپنے ویلے
وچ رہندیاں ہویاں اک پچھل پیری جھات راہیں ایس ناول دی کتھا اُساری اے۔ ایس وچ دکھ
دکھ لوکاں دیاں یادگیریاں، گل بات تے آپسی وچار وٹاندرے راہیں اک بیوہ سوانی دے جیون
نوں نویں سر یوں کھنگلن دی کوشش کیتی اے۔ شاید ایس کارن ایہہ کہانی پڑھن والیاں دیاں
اکھاں ساہویں چنگھیاں بھرن دی تھاویں کتھا واپک دے چیتے وچ چلدی ہوئی اگانہ ودھدی
دسدی اے۔ ایس وچ مرکزی پاتر (ماں) دے شخصیتی گناں، وصفناں تے نیک دلی نوں ای مکھ
رکھیا گیا اے۔ ایس پچھے لگوں سوچ دا دکھالا ناول وچ کجھ انج پیش کیتا گیا اے:

”آکھدے نیں جے کر مرن والیاں دا چنگے سبھا نال ذکر کیتا جاوے تاں
اوہناں دی روح نوں سکون ملدا اے۔ اوہ ہر ایلے ساڈے نیڑے تیرے

ای تاں راہندے ہن۔“ (2)

ایس رچنا دا ایہہ پہلا انک کتھا واپک دی بیوی تے اوس دی ماسی دے وچار وٹاندرے
تے مکھ پاتر (ماں) نال بیٹے ویلے وچلیاں دکھ دکھ جھاکیاں، مسئلیاں، یادداشتاں تے کیرنیاں
تے مشتمل اے جس وچ چوکھا دکھالا ہرکھ دا اے۔ ایس سوگ وچ مرکزی کردار دی موت پچھوں
کہانی کہن والے کردار نوں دن رات ستیاں جاگدیاں آرہے خاباں دا عمل دخل دی شامل اے۔
ایس وچ اوہدی وگڑدی جارہی نفسیات تے دماغی ٹٹ بھج دا وی ذکر ملدا اے۔ انج مکھ پاتر نال
جُویاں یاداں، اوس دی موت اُتے کتھا واپک دے سُننے اوہ پہلی تثلیث نیں جہنوں مکھ رکھ کے
ایس ناول دی کہانی اُلکی گئی اے۔

”لہور؛ بیماری دے دکھاں نال بھرے دیہاڑ، ایس ناول دا دو جا اہم حصا اے جیہڑا اصلوں ناول دے پہلے حصے دا امی تسلسل جا پیدا اے۔ ایس وچ شامل تن کردار (کتھا واپک تے اوہدی بیوی اتے اوس دی ماسی) اوہو نہیں جہڑے لہور شہر وچ بیٹھے ہوئے مکھ کردار (ماں) نال جویاں یاداں دے سر اتوں ورھیاں دی مٹی جھاڑ جھاڑ کے اک دوجے دے ساہویں رکھ رہے نیں۔ کتھا واپک دی آواز پنج پانیاں دے دکھاں وچ ڈبی ہوئی اے۔ اوس وچ انسانی رشتیاں وچلی آپسی جذباتی رگن دے نال نال اوہ نواں فلکشی ڈھنگ وی شامل اے جیہڑا اجوکے ویلیاں وچ چوکھا مقبول اے۔ ایس ناول وچلے سفنیاں نوں پڑھیاں ہویاں جادوئی حقیقت نگاری دا گمان ہوندا اے۔ پراہیہ ساری کتھا میجک ریل ازم دی بجائے ریل ازم دی نو یکلگی مثال اے۔

”کہانی اک ماں دی“ اجوکے پنجابی گلپ وچ سچرا اتے سلکھنا وادھا جا پیدا اے۔

”لکھاں بہ کے توہیں ڈھولے دی سونہی صورت“ ایس ناول دا تینا اہم حصا اے جیہڑا لکھاری تے اوہدے اک بیللی حسین، وچکار ہور ہی موت دی اٹل سچائی بارے جُگل (مکالے) تے مشتمل اے۔ حسین، کتھا واپک وانگ اک لٹری آدی اے۔ اوہ اگانہ ودھو سو جھ بوجھ رکھن والا فرد اے۔ اوہنوں چنکیاں تے نویاں چھپیاں کتاباں پڑھن دا بڑا شوق اے۔ اوہنوں دوجیاں زباناں توں مقامی زباناں وچ ہوئے ترجمیاں بارے گل بات کرن دا چاء اے۔ اوہ سانجھے ادبیاں دیاں بدخونیاں کرنا وی اپنا فرض سمجھدا اے۔ اوہ نائیک دا اک پُرانا لنگوٹیا سجن اے جہنوں اوہدے دکھاں سکھاں دی ڈھیر سارا اے۔

حسین نال نائیک دی گل بات وچ اپنے دیس وچ کھلری بے آسائشی، تباہی تے بربادی دا ذکر وی ملدا اے تے اوس وچ آئے دن بمب دھماکیاں ہتھوں پُزے پُزے ہور ہے انسانی جُسیاں دا دکھ وی شامل اے۔ موت دے گُجھلک بھیت دے کشف بارے اوہناں دی گل بات دلیلاں نال پُرجی ہوئی دسدی اے:

”موت اصل وچ اک اجہی راہ ہے جس اتے جا کے مڑن دی کائی آس نہیں ہوندی۔ ایس پاروں امی تاں اسیں اخیر لے ویلے تیکر اوہدے نیڑے جاون توں کئی کتر اوندے راہندے آں۔ جیوندے جہانیں اسیں لکھ اُن

سوہیاں، بھیڑاں بھریاں، اوکھیاں تے ڈراونیاں راہاں اُتے ٹرپے۔
سانوں اپنے پیاریاں ال پرتیوں تے اوہناں کماں تے دُکھاں وچ رلن دی
آس راہندی ہے۔ پر موت دی راہ اُتے ٹر جاون آ لے اکے ہار حیاتی الے
ای موئے کیتی ویکھی جان دے ہن۔“ (3)

ایس ناول دے ایس انک وچ کتھا واچک دے پیو دی اک اگلی تصویریںوں حاصل کرن
دی لگوں کہانی دی بات پائی گئی اے۔ ایس ناول دے چوتھا باب دا سرناواں ”گئے سجن تے
ملنوں رہ گئے روحانی وڑن نہ دیندے، وچ گستان دے“ ہے۔ پہلے تے دوجے کانڈ وچلی
اکسارتا وانگ ایس کرت دا چوتھا انک، تیجے حصے دا اٹوٹ انگ جا پدا اے۔ ایس وچ تیسرے
انک وانگ کتھا واچک اپنے دوست حسین نال موئے پیو دے اپنی ماں اُپرے جاتشدا تے غصے
ورودھ وچار وٹاندر کردا نظر آوندا اے۔ ”نینیں، نیندر ونجائی اے جھوٹا نہ آیا اے سکھ دا“ ایس
ناول دا پنجواں کانڈ اے۔ ”کہانی نال جڑی یاد“ ناں دا ناول دا چھیواں انک دوو کھ وکھیاں وچ
ونڈیا ہو یا اے۔ ایہدے پہلے حصے وچ کہانی کار دے چاچے ولوں کھوئی گئی زویں جائیداد دے
عدالتی فیصلے، پلس تے پنچایت دیاں ہیرا پھیریاں اُتے کھ پاتر دے حصے دی بھوئیں اُپر شریکے
برادری دے لوکاں دے قبضے بارے چل رہے کیس دیاں بھگتیاں جارہیاں پیشیاں دا ذکر ملدا
اے۔ جدوں کہ ایس دے دوجے حصے وچ وستی وچلے ماحول، اوس دے آل دوال دے بدلے
ہوئے حالات اُتے نائیک دے نانکے پنڈ جاون دی یاد اُتے فیروہدی ماں دے وٹے وچ ویاہی
ہوئی اوہدی پھپھی دی خودکشی دی دند کتھا دا بیان شامل اے جہنوں ناول وچلے گجھ شریکے عناصر
جان بچھ کے قتل دی واردات دارنگ دیون لئی اتا ولے وکھالی دیندے نیں۔

”بھے بھار مسافراں“ ایس پُنتک داستواں اٹوٹ انگ اے جہنوں اگول مزید تن
ٹنگھاں وچ تقسیم کیتا گیا اے۔ ایہدے پہلے حصے وچ کتھا واچک دی پھپھی دی اچنتی خودکشی تے
اوس نال جڑی حیاتی وچلے خوف تے کپے پیڑھے رشتے ناتیاں وچ پے جاون والی پھٹ تے
نفرتی پاڑنوں موضوع بنایا گیا اے۔ ایس باب دا تیجا اہم حصا اوس ہوئی دی وارتا دے بیان تے
پسریا ہو یا اے جس پاروں کتھا واچک دی پھپھی نوں گل وچ پھندا پا کے چھت نال جھولنا

پیا۔ ایس توں اگیرے اگلے حصے وچ لکھ پاتراں دی در بدری، ہجرت، شریکے برادری دے ظلم و ستم، پنڈتوں لہور دے دیس نکالے، کدھرے کسے فیٹری وچ نوکری تے کتھائیں کسے کالونی وچ چنگا کرائے دا مکان لہن تے تھان تھان دھکے ٹھیدے کھاون توں لے کے نائیک دی پڑھائی لکھائی تے شہر وچلے جیون وچلیاں اوکڑاں دی پیش کاری لہدی اے۔ ”کہانی اک ماں دی“ ناں دا زاہد حسن دا ایہہ بحر ناول اک سرسری جھات راہیں ویکھیے تاں اک بیوہ پنجابن عورت تے اوہدے بالاں دی دکھاں درداں بھری جیتی دی کتھا درشاؤندا دکھالی دیندا اے۔ ایس وچلے مرکزی کردار انج تے بھوئیں بھانڈے دے مالک نیں؛ پر شریکے برادری دے لڑائی جھگڑیاں تے آپسی نفرت نے اوہناں کولوں اوہناں دی ساری جائیداد کھوکھس کے ہتھیائی ہوئی اے۔ پر اک پنجابن ماں کوں لاپچی مرد پر دھان سماج وچ شریکے عناصر نال لوہالہندی اے ایس ناول دا خاص مد اے۔ انج ایس ناول وچ اک عورت‘ دادا گیری ساہویں ہمت، جدوجہد تے ثابت قدمی دی ودھیہ مثال بن کے تر دی اے۔

زاہد حسن دیاں لکھتاں وچلی خاص لفظی وچ گجھ لفظ وار وار دہرائے جاوے پاروں اوہ ہن پنجابی ادب پڑھن والیاں لئی اوپرے تے او بھڑ نہیں رہے جوں: ہاہموں، اوسلے، ایسلے، آپت، الوں، ہورس، اسالیس، ناہس، آنگ، آسٹے، ہونڈن، اُٹھج، پین، آکھیوس، دوس، کیتوس، منڈیوس، اُسرائیوس، ہانن، راہنا، ایلے، پمدان، امداء، مطلب، کنجیوس وغیرا۔ پر ایس ناول وچ شامل گجھ لفظاں دی املاء گڈ ہوئی جا پدی اے۔ اوس وچ لکھاری ولوں ایہہ خیال رکھیا گیا اے کہ اوہناں اکھراں نوں لکھن لئی روز وار دی بول چال دی زبان تے اُچارن نوں کھ رکھیا گیا اے۔ حالاں کہ اوہناں لفظاں دی اصل معیاری املاء گجھ ہور اے جوں: چالیہہ، گمبندان، ڈماک، ہنڈر، دلج، اُمینداں، پنتالیہ، شایت، شیت، سبل، این بین، ہکلاگ، ویدے، گھیر، کول، تروک، صبون، عاجت، جائیدات، تھادی وغیرا۔ جدوں کہ ایہناں اکھراں دی معیاری املاء گجھ انج اے: چالھی، گنبدان، دماغ، ہنر، دہلیز، اُمیدان، پنچتالیہ، شاید، شہد، سیر، ان دن، اکلاگ، وعدے، گھیر، کونیل، ترونک، صابن، عاجز، جائیداد، تھادی وغیرا۔ انج ای اپنی ایس کرت وچ لیکھک نے گجھ لفظاں دے اخیر وچ خواہ مخاہ نون غنے دا وادھا کر کے اوہناں نوں پنجابی دے ہور لکھاریاں نالوں

گجھ منفرد بنا کے پیش کرن دی کوشش کیتی اے جسراں : اوتناں، لنگھناں، ہونوئاں، آپناں، سنناں، چھڈناں، لیناں، کتناں، لڑناں، مڑناں، دھوناں، لکھواناں، نکلتاں، دسناں، کھولناں، پیناں، آکھناں، جوڑناں، پڑھناں، منناں، سکھاؤناں، ملناں، گزرتناں، اوناں، بولناں، آوناں، جاوناں، ازماوناں، دیناں، لکاوناں، لیناں وغیرا۔ ایس پچھے خبرے کیہ سوچ کارفرما اے کہ چنگے بھلے لفظاں دے اُگے واڈھونون غنہ لگا کے اوہناں نوں ایس لکھت وچ چتاریا گیا اے، حالاں کہ ایہہ سارے لفظ اپنی درست املاء وچ رائج نہیں جو یں: اوتنا، لنگھنا، ہونوئا، اپنا، سننا، چھڈنا، لینا، کتنا، لڑنا، مڑنا، دھونا، لکھوانا وغیرا۔

زاد حسن دے ایس ناول وچ کدھرے کدھرے پردف دیاں غلطیاں وی دیکھن وچ آؤندیاں نیں جیہناں پاروں کئی تھاویں جملیاں دی بناوٹ بہت متاثر ہوئی اے۔ کئی تھاویں تے رائج جا پیدا اے جو یں مفہوم اُکا ای بدل کے رہ گیا اے۔ ایس ناول وچوں وگی دے طور تے گجھ مثالیں دیکھو:

..... مینوں تاں ایہہ حالے گل دی ای گل لگدی ہے۔ (4)

رائج جو یں سٹیشن تے کھلوتی ریل دے چلن دی وسل سیٹی وچ گئی ہووے..... (5)

..... اوہ لوکیں تاں ہُن وی کدی اوہدی یاد، اوہدی گل اوہدی کیتی بھلائی دا لہناں لہن وی نہیں آؤندے۔ (6)

..... بھاویں اوہ نہیں جاندے جو مرن مگروں ہر سدھری موت ای دارنگ وٹا لیددی ہے۔ (7)

میں وی فرما شیں کردا۔ (8)

سویر پھٹن توں پہلاں پہلاں ای مدھم پیندے پیندے اک نقطے جہے آنگ مٹ گئے..... (9)

تے مینوں لگا جو ہن میرے پیر وی زمین توں اُکھڑ دیاں ڈھیر چر نیں لگناں۔ (10)

ایہہ تے ایویں ونگی پاروں سی پرٹھہرو ذرا ایہناں جملیاں وچلے غلط لفظاں دی نشاندہی تاں کر لیتے۔ پہلے جملے وچ گل دا لفظ دوواری ورتیا گیا اے حالاں کہ اوس وچلی ’گل دی گل‘ دی تھاویں ’گل دی گل‘ دے ورتارے نال مفہوم نتر کے ساہمنے آؤندا اے۔ جدوں کہ دوجے جملے وچ ریل دے چلن دی گل کرن ویلے لیکھک نے ’وسل تے سیٹی‘ دونویں لفظ اکوتھاویں ورت دتے نیں۔ حالاں کہ اوہناں وچوں نرے کسے اک اکھری ورتوں نال ای گل پوری تے مکمل ہو جاندی اے۔ تیجے جملے وچ ’لہناں لہن‘ دی گل کر کے لکھاری اپنے پڑھن والیاں نوں اک عجیب دی دوچتی وچ پادتا اے۔ پنا شک لہنا لہن تے لہنا لین وچ زمین آسمان دا فرق اے۔ اوس توں اگلے جملیاں دی سودھ بے انج کیتی جاندی تاں شاید گل کسے کنڈھے لگدی ہوئی دسدی۔

..... بھاویں اوہ نہیں جاندے جو مرنگروں ہر سدھر موت دارنگ وٹالیددی ہے۔

میں وی فرمائشاں کردا۔

سویر پھٹن توں پہلاں ای مدھم پیندے جاندے اک نقطے جے آنگ مٹ گئے.....

تے مینوں لگا جوہن میرے پیروں زمین توں اکھڑ دیاں چر نہیں لگنا۔

ایسے طرح ایس ناول وچ بولی دے ورتارے پکھوں اک ہور گل جہڑی بہت اگھڑویں تے نتر ویں اے، اوہ اے کسے وی پیرا گراف وچ اکو لفظ دی وار وار اکساہری ورتوں..... تھلے دتے گئے تن دکھ دکھ پیرا گراف وچلے مختلف لفظاں (دیکھن، جیون، موت) دا استعمال ایس گل دی دس پاؤندا اے کہ جویں لکھاری کول اوس دی بولی دے لفظاں دا بھنڈار ہے ای نہیں اے۔ حالاں کہ اُپر دسے گئے تن لفظاں لئی کئے ای لفظ اچھے نیں جیہناں دے مناسب استعمال وچھوں لکھت دے ایس کو جھ ہتھوں پچیا جاسکداسی۔ پر خبرے کیوں ناول کار دا ایس پاسے دھیان تک نہیں گیا۔

پہلا پیرا:

انخیری دنوں وچ اوہدا دیکھنا وی دکھ دین آلا ای ہووندا ہا۔ حیاتی دی سدھر نال بھریا بھریا۔ یاد کرداں تاں یاد آوندا ہے، جو اوہناں اکھاں دا دیکھن ہمیش توں انج دا نہیں آہا۔ اک بے پرواہی آہی اوس پہلے دیکھن وچ، تے

دیکھن وچ ایہہ بدلا آون وچکار سے ای کرتا لگا آہا۔ (11)

دو جا پیرا:

جدوں تسیں اوہنوں انج ای جانن لگ پیندے اوتاں اوہ بھاویں تہاڈے نال نہ وی جی رہیا ہووے تسیں اوہدے وانگ جیون لگ پیندے او، دو جیون، اک اپنا تے اک اوہدا جیون۔ اخیر دوویں جیون وی اک اوہدے جیون وچ بدل جاندے نیں۔ تسیں اوہدا جیون جین لگ پیندے او اپنا ٹھل کے۔ پر حقی گل تاں ایہہ ہے ساڈے وچوں کوئی وی اوہدا جیون نہیں جی سکیا۔ انج لگدا ہے۔ اپنا جیون اوہ آپ بھوگ گئی تے ساڈے آسٹے نرا پرا گلاں کرنا ای چھڈ گئی۔ اک ایہو جہیا جیون جی کے جو ساہ ساہ نال تہانوں مجبور کر دا ہے..... (12)

تیجا پیرا:

ماں بارے ساڈیاں گلاں دوران صورت حال سوگ دی ای بنی راہندی، انج جویں کسے نروئی موت تے ہور ہے ویناں وچکار ای کوئی گل بات کر دے ہوویئے۔ شیت جین آلیاں واسطے تاں بھاویں ہر موت ای نروئی موت ہوندی ہے۔ پر ساڈے آسٹے ماں دی موت تاں انج ای آہی جویں آسیں حیاتی دے ہور روز وار کماں وچ اوہدی موت دے سوگ نوں رلا لیا ہووے تے ہُن انج ہے جو ہر کم ہر گل وچوں اوس سوگ دی جھلک لازمی آؤنی چاہیدی ہے..... (13)

جویں کہ اسماں پہلاں آکھیا اے کہ ایہناں تن پیرا گراف وچلے وار وار دُہرائے جاون والے لفظاں دی تھان کئی اکھر ایچے نیں جیہناں دی تھوڑی جہی تبدیلی نال ایس نثری لکھت وچ ہور حُسن پیدا کیتا جاسکدا اسی جویں دیکھن دے لفظ لئی پنجابی وچ تنکن، وِن، نہارن دے اکھر نیں۔ انج ای جیون لئی زندگی، جند، جندڑی، حیاتی، زیست دے شہد آتے موت لئی مرگ، مرتو، فوتگی، وفات تے اجل وغیرا۔ ایس ناول دے کھ بند وچ پروین ملک ہوراں اک تھاویں لکھیا

اے: ”پنجابن، روسی، ”ماں“ نالوں ودھ اوکڑاں وات اے پراوہ ثابت کردی اے اوہدی مت گھریں وچ نہیں۔ ہورناں وانگوں مغز وچ ہے تے کم وی کردی اے۔“ (14) روسی زبان دے اچی کوئی لیکھک میکسم گورکی دے ناول ”ماں“ نال زاہد حسن دے ایس ناول ”کہانی اک ماں دی“ تئنا فیر کدے کسے مضمون وچ نتار کے پیش کرن دی کوشش کراں گے۔ پراتھے سانوں ایہہ گل چیتے رکھنی پوے گی کہ ایس توں پہلاں پنجابی ادب وچ ایس موضوع تے کیہ گجھ لکھیا جا چکیا اے۔ ایس پکھوں فرزند علی دے ناول ”تائی“ امین ملک دے ناول ”اتھری“ تے ہری سنگھ ڈھڈیکے دے ناول ”غدری گلاب کور“ نوں اسیں کسی طور اکھوں پروکھے نہیں کرسکدے۔ انج ای پنجابی دے ہور ناول کاراں نے وی دکھ دکھ عورتاں دے جیون نوں کھ رکھ کے کئی اچھ لکھتیاں لکھیاں نیں جیہناں وچ اجو کے دور دے سرکدھ ناول کار پرگٹ سنگھ ستوج دے دو ناول ”بھاگو“ تے ”تیویاں“ چوکھے مقبول نیں۔ زاہد حسن نے اپنے ایس ناول وچ جیمز جوائس تے ورجینیا وولف دی پیروی کردیاں ہوياں Stream Of Consciousness دی تکنیک ورتی اے۔ انج ایس ناول دی کہانی روایتی انداز وچ اگانہ نہیں ودھدی، ایہنوں پڑھن سنن ویلے ایہدے پلو پل اگھڑ دے رنگ مسلسل بدل دے ہوئے دکھائی دیندے نیں۔ ایہداسارا تانا بانا پیٹھ اُتے کدے اگے ودھدا اے تے کدے پچھے ول ٹورا ٹردا دکھائی دیندا اے جویں دکھ دکھ ڈر، وہم تے پرچھوویں کسے فرد دے ذہن وچ اپنے نقش مٹان تے اگھیر رہے ہون۔ ایس وچلیاں گلاں وچ اکساہرتا بلکل نہیں اے۔ ایہدے وچ کوئی پہلے ہوئی واردات بہت بعد وچ نمودار ہوندی اے تے کوئی بہت پُرانی گل بہت پہلے ظاہر ہو جاندی اے۔ انج ہتھاں وچوں کردے جارہے ویلے وچلیاں مٹ میلیاں یادگیریاں، سُفنے، حقیقتاں تے دُکھ سکھ پاٹھکاں داراہ ڈک کھلون دے نیں۔ ایس پاروں کئی وارا ایس ناول وچلی کہانی داسارا وجود گڑ بڑ جھیا ہو یا جا پدا اے۔

ایس بارے لیکھک دے اپنے وچار نیں:

”کدی کدیں تاں لگدا ہے جو ماں دی ایہہ کہانی سارے دی ساری میرے اُتے ای بیٹی اے جویں۔ ایس آروں تاں ای میں پنا رُکے پنا ساہ لے بیان کردا ٹردا جارہیاں۔ تہانوں پڑھدیاں ویلے اتنی تاکید کرن دی لوڑ

نہیں۔ تسلیں رُک رُک کے پڑھ سکدے او تے ساہ لے لے ایہدے
 بارے سوچ سکدے او، پرکھ سکدے او، کیوں جو ایہدے وِچ نہ تے
 جذباتی گلاں، حیران کردین والیاں خبراں تے نہ ای کھوج پرکھ دے قانون
 قاعدے ورتے گئے نیں.....“ (15)

زاہد حسن دا ایہہ ناول اک پدھرتے جتھے مکھ پاتر ’ماں‘ دے کٹھن جیون وِچلیاں
 اوکھیاں نوں درشاؤندا اے او تھے ای ایس وِچ کتھاواچک دی اپنی حیاتی دی اُتھل پتھل دے
 نال نال اوس دی ذہنی ٹٹ بھج تے اوس وِچلی بے ترتیبی نوں وی پیش کردا اے جہوں ڈاکٹری
 زبان وِچ Crisis Apparition آکھیا جاندا اے۔ جو ایس ناول دی تکنیک وِچ انسانی
 سوچاں تے شعور دی رونوں بندے دے دماغ وِچ کدے اگے کچھے ودھدے پھلدے تے
 کدے مڈیاں سکڑدیاں دکھایا گیا اے۔ اُنچ ای ایس بیماری وِچ اوس بندے دے سوچین سمجھن
 دی صلاحیت دے گواچن تے اوہدی جذباتی کھج دھرونوں بنیادی اہمیت حاصل اے۔ ایس دوران
 کسے وی بندے نوں اپنے موئے تے وچھڑے جن بیلے تے اوہناں دی محبت مسلسل چھتے آوندی
 رہندی اے تے اوہ اوہناں نوں یاد کر کے پریشان ہوندا رہندا اے۔ ایس وِچکار کئی وار اوہ
 موئے تے وچھڑے رشتے دار اوس نوں جیوندے جاگدے کدھرے دکھالی دے جاندے نیں۔ پر
 اصل وِچ حقیقت کجھ ہور ہوندی اے، وارث شاہ دے کہن طرح:

بھلا موئے تے وچھڑے کون میلے، ایویں جیو ژالوک ولاوندا ای

سوال ایہہ وے اجو کے ویلیاں وِچ مقامی بندے دا موقف کئی اہمیت دا حامل اے۔
 انگریزی ساہویں مقامی بولڑیاں وِچ رچے جارہے ساہت وِچ کٹا گودم خم اے کہ اسیں اوس
 نوں جگت بھر دیاں زبانناں دے ادب ساہویں مثال دے طور تے پیش کر سکے۔ ایہہ اوہ مڈھلا
 سوال اے جیہڑا ایس ناول نوں پڑھدیاں ہو یاں کسے وی ذہن دے بوہے تے دستک دے
 سکدا اے۔ ساڈی ساری تاریخ حاکماں دی لکھی ہوئی اے اوس وِچ مقامی آدمی دے موقف نوں
 کدے وی کوئی اہمیت نہیں دتی گئی۔ ایس کچھوں زاہد حسن تے اوہدے عہد دے ہور سرکڈھ
 لکھاری مبارکباد دے مستحق نیں کہ اوہناں نوں مقامی بندے دی تاریخ لکھن دا سوہنا ڈھنگ

آوند اے۔

ایس بارے لکھاری دے وچار سراہن جوگ نہیں:

”.....ریاستاں تے ریاست داراں دا ابھی وتیرہ رہیا ہے جو منکھی کارنامیاں
دے ذکر نال بھرے پئے گھٹ توں گھٹ رکھو، تے اوہناں اُتے وی
حکمراناں تے طاقتور طبقیات دے ذکر توں اڈ ہور گجھ نہ ہووے۔ حاشیاں
وچ ریاستی مداریاں تے اوہناں دیاں شعبے دے بازیاں دیاں کرنیاں نوں
اجہیا مقدس بنا کے بیان کرو جو لوکاں ساہنے اُچی تے اُتلی پدھر اُپر تہاڈیاں
عظمتاں تے فضیلتاں دے قصیاں دا بیان ہووے تے پٹھلی تے نیویں
پدھر تے تھادی درویشی تے فقر دی کھیتی لہراوندی دے۔ اوہناں نوں
اوہناں دی بدحالی رب دی کرنی ای لگے تے اپنے آپ وچ اوہ ایس
حال تے فخر تے وڈیائی کرن۔“ (16)

ایس ناول نوں پاکستان پنجابی ادبی بورڈ والیاں نے اپنی بہت موجب بڑے سوہنے
ڈھنگ نال چھاپیا اے۔ ایہدا مکھ پنا مصطفیٰ دا بنایا ہویا اے جس تے اک سوانی دی تصویر کچھ
پنجاب دے کھیتاں کھلیاناں نیڑے لگھراں نوں بڑے سوہنے روپ وچ چتریا گیا اے۔ ایہہ ناول
232 صفحات تے مشتمل اے۔ پر ساڈی جاچے جے ایس نوں ذرا ایڈٹ کر کے چھاپیا جاندا تاں
ایس دی کہانی ہور وی جاندار اُتے بے عیب ہوندی۔ لکھاری وانگ اسیں وی ایس ناول دی کہانی
نووں دو حصیاں وچ ونڈ سکدے آں۔ اک کرونا دی مہاں ماری توں پہلاں دی حیاتی تے دو جا
کرونا توں بعد دے دن۔ ایس ناول نوں پڑھدیاں ہویاں کئی وار انج جا پیدا اے کہ کئی شیواں
ایہدی کہانی وچ لکھن ویلے آپ مہارے ای شامل ہو گئیاں نیں۔ پنا شک کہانی دے مفہوم وچ
اوہ کوئی وڈی تبدیلی تے نہیں لیاندیاں، پر اوہناں دی موجودگی ایس ناول دی ضخامت وچ وادھا
کرن وچ کامیاب ضرور ہوئی اے۔ حالاں کہ ڈھیر بولن بارے ناول کار دے ہی وچار نیں:

..... ڈھیر بولنا نہیں چاہیدا، ایس وچوں جو جدوں اسیں بے لگام بولدے
آں تاں اوہ گلاں وی کر جانداں آں جو نہیں کرن والیاں ہوندیاں نیں،

یاں جو اسیں عام طور تے لکاون چا ہوندے آں..... ڈھیر بولدیاں جدوں
 اسیں چُپ کردے آں تاں لوک اوہناں گلاں بارے وی جان چُکے ہوندن
 جو اسیں ہُن تیک کج دے آئے،..... کئی آریں تاں اسیں چُپ ای ایس ڈر
 توں کردے آں جو کدائیں لوکی اوہ سارا کجھ تے نہیں جان گئے..... تے
 حقیقت ایہہ ہے جو اوہ جان چُکے ہوندن..... تے اوہ لوکی جیہناں نوں ہر
 ایلے ایڈھر اودھر دیاں گلاں دی ٹوہ لین دی عادت ہوندی ہے، ہوندے نیں
 ناں کجھ اجھے وی..... (17)

کوئی وی ناول اک اجھیافن پارہ ہوندا اے جہدی تقدیر تے قدر و قیمت دا تعین ویلا
 آپ کردا اے۔ زاہد حسن دا ایہہ ناول خبرے کس کالجھ وچ شائع کیتا گیا اے کہ اوس دی ایڈیٹنگ
 تے پروف پڑھن توں بنا ای اوس نوں منظر عام تے لیاندا گیا اے۔ اوس دے صفحے ودھان لئی
 کہانی نوں اک لہر وچ پیش نہیں کیتا گیا جو یوں کہ ناول دا عنوان ”کہانی اک ماں دی“ اے، ناول
 کار نے اپنی ایس رچنا نوں اچرچ بنا کے پیش کرن وچ جہڑی نثر لکھی اے، اوس دا اسلوب نو بیکلا
 تے ہے ای چت ٹنواں وی اے۔

حوالے:

- ☆ لیکچرر، گورنمنٹ اسلامیہ گریجویٹ کالج سول لائنز، لاہور
- 1- زاہد حسن، کہانی اک ماں دی (لاہور: پاکستان پنجابی ادبی بورڈ)، 07۔
  - 2- زاہد حسن، کہانی اک ماں دی، 45۔
  - 3- اوہی، 98۔
  - 4- اوہی، 26۔
  - 5- اوہی، 30۔
  - 6- اوہی، 92۔
  - 7- اوہی، 99۔
  - 8- اوہی، 116۔
  - 9- اوہی، 120۔
  - 10- اوہی، 214۔
  - 11- اوہی، 18۔
  - 12- اوہی، 35-36۔
  - 13- اوہی، 45۔
  - 14- اوہی، 05۔
  - 15- اوہی، 133۔
  - 16- اوہی، 65۔
  - 17- اوہی، 50۔